

Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

Journal of Academic Language and Literature

(Cilt/Volume: 7, Sayı/Issue: 1, Nisan/April 2023)

Ceren OĞUZ KABADAYI

Dr. Öğr. Üyesi, Kırşehir Ahi Evran
Üniversitesi
ceren.oguz@ahievran.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-6626-2009>

Sözlüksel Nedensellik İşaretleyicilerinin Söz Dizimi Açısından İncelenmesi (Ayşe Kulin Romanları Örneğinde)

*A Syntax Examination of Lexical Casuality Markers (In
the Sample of Ayse Kulin Novels)*

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 15.03.2023

Kabul Tarihi/Accepted: 03.04.2023

Yayın Tarihi/Published: 30.04.2023

Atıf/Citation

Oğuz Kabadayı, C. (2023). Sözlüksel nedensellik işaretleyicilerinin söz dizimi açısından incelenmesi (Ayşe Kulin romanları örneğinde). *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 7(1), 193-212.
<https://doi.org/10.34083/akaded.1265863>

Oğuz Kabadayı, C. (2023). A syntax examination of lexical casuality markers (In the sample of Ayse Kulin Novels). *Journal of Academic Language and Literature*, 7(1), 193-212.
<https://doi.org/10.34083/akaded.1265863>

Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.

Öz

İnsanoğlu var oluşundan başlayarak tanık olduğu, maruz kaldığı her durumu ve olguyu anlamlandırma ihtiyacı duyar. Bu ihtiyacı karşılama yollarından biri de ulaştığı sonuçlara uygun ve makul nedenler bulmaktır. Bu durum dil ve felsefe gibi birçok bilim dalına da araştırma konusu olmuştur.

Gerçek ya da o an için uygun görülmüş bir neden ile ortaya çıkan neden ve sonuç bilgisinin dildeki yansıması neden sonuç ifadeleridir. Bunu da daha geniş bir düzlemde incelemek için nedensellik kavramını ele almak gerekir. Nedensellik ilişkisi ile kurulmuş bir cümlede yer alan iki yönlü neden ve sonuç ifadeleri birbiriyle yapısal bir bağ kurabilmek için üçüncü bir unsur olarak nedensellik işaretleyicilerine gereksinim duyar. Bu yapı ekler vasıtasıyla sağlanabileceği gibi sözlüksel biçimbirimler olan bağlaçlar ve ilgeçler aracılığıyla da sağlanabilmektedir.

Bu çalışmada sözlüksel nedensellik işaretleyicileri olan bağlaç ve ilgeçlerin söz dizimindeki durumları; anlamları, yapıları ve konumları çerçevesinde değerlendirilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın örneklemini Türk edebiyatının son dönem yazarları arasında yer alan Ayşe Kulin'in beş romanı esas alınarak belirlenmiştir. Çalışmadan elde edilen veriler bu dil malzemesi vasıtasıyla ortaya konulmuştur. Bu veriler neticesinde iki, üç ve dört unsurdan oluşan on ayrı söz dizimi yapısı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Söz dizimi, nedensellik, bağlaç, ilgeç.

Abstract

Human beings need to make sense of every situation and phenomenon that they have witnessed and been exposed to, starting from their existence. One of the ways to meet this need is to find reasonable and appropriate reasons for the results they reach. This situation has been the subject of research in many branches of science such as language and philosophy.

Cause and effect information that occurs with a real or an appropriate reason for that moment has reflections on language as cause and effect expressions. In order to examine this situation in a broader plane, it is necessary to consider the concept of causality. Two-way cause and effect statements in a sentence established with a causal relationship need causality markers as a third element to establish a structural link. This structure can be provided through affixes or through conjunctions and prepositions, which are lexical morphemes.

In this study, the syntax of conjunctions and prepositions, which are lexical causality markers, were tried to be evaluated within the framework of their meanings, structures, and locations. The sample of the study was determined based on the five novels of Ayşe Kulin, one of the last period writers of Turkish literature. The data obtained from the study were revealed through this language material. As a result of these data, ten different syntax structures consisting of two, three and four elements were determined.

Keywords: Syntax, causation, conjunction, preposition.

1. Teorik Arka Plan

1.1. Nedensellik Kavramı

Nedensellik kavramı yalnızca dilin çalışma alanı içinde olmayıp hem günlük hayatın hem de çeşitli bilim dallarının parçası olarak geniş bir çerçeveye ile karşımıza çıkar. Öyle ki Özcan (2022, s. 8), nedenselliği insanın var oluşunu anlamlandırmasıyla ilişkilendirir. Söz konusu bu kavramı “varlığı zaman içinde birbirine bağlayan şey” olarak tanımayan Denkel (1996, s. 173) şu sözleri ile değişimle de ilişkilendirmektedir: “Evrenin neresinde olursa olsun düşünebileceğimiz her zaman diliminde, bir fiziksel zorunluluk olarak belli bir değişim süreci yer alacaktır. Değişim, bir niteliğin ortadan kalkıp yerine bir başkasının gelmesi, yani bir nitelik oluşumdur. Buysa nedenlerden kaynaklanır; her olayın, her nitelik oluşumunun bir nedeni vardır.”

Yukarıdaki açıklamaların bulunduğu ortak payda hem zamansal hem de kavramsal olarak nedenselliğin geniş bir çizgide yer almasıdır. Bu durum da nedensellik kavramının sadece kişinin kendisi ile ilgili olmadığını, ortaya çıkan sonucun kişinin dışında da olabilen herhangi bir neden ile bütünlük ilişkisi içinde olduğunu göstermektedir. Dil bu bütünlük ilişkisini ortaya koyarken çeşitli nedensellik işaretleyicilerinden istifade etmektedir. Dolayısıyla geniş bir kavram olan “neden” ve buna bağlı olarak ortaya çıkan “nedensellik” gerek sözlü gerekse yazılı ifadelerde bir yapısal düzene ihtiyaç duymaktadır. Bu da söz diziminde neden (N), nedensellik işaretleyicisi (Nİ) ve sonuç (S) olmak üzere üç unsuru bir araya getirir.

Yaşamda, doğada, çevrede var olan iyi ya da kötü yönde değişimi gözlenen her bir unsur için insanoğlu daima bir neden arayışı içindedir. Kimi zaman gerçek kimi zamansa yakıştırılmış bir bağ ile ortaya çıkan bu kavramın dildeki yansımalarından biri ise *neden* sorusunu karşılayan, daha genel bir tanımlamayla neden sonuç bildiren ifadelerdir. Bu da bir noktada Hume’un ortaya koyduğu özelliklerden biri ile kesişmektedir. Hume’a göre nedensel ilişkiye damgasını vuran bu özellik neden ile etki diye belirlenen olaylar arasında yer aldığı düşünülen “zorunlu bağlantı”dır (Denkel, 1996, s. 178).

Neden sonuç bildirimleri gibi iki yönlü ifadelerin oluşumunda bu iki unsur arasında ilişki kuran üçüncü bir unsur vardır. Bu, yapısal bir unsur olabileceği gibi anlamsal bir bütünlük ile de sağlanabilir. Nedenselliğin dildeki görünümü için Uslu (1996, s. 6), nesnelere, davranış biçimleri ve nitelikler bir araya getirilirken bunlar arasında çeşitli ilişkilerin kurulabildiğini, bu ilişkileri kurarken tıpkı iki nesneyi birbirine bağlayan düğümlere, vidalara benzeyen dilsel araçlardan yararlandığını ve bu dilsel yapıların adları, olayları ya da önermeleri çeşitli anlamlarla birbirine bağladığını ifade ederek bu dil bilimsel yapıların zaman, yer, neden, koşul vb. bildirmede yardımcı olduğunu dile getirir.

Kimi zamansa nedensellik ilişkisini kuran, anlamsal bütünlüktür. Bütünlüğün bir parçası ise toplumdur. Kişinin ait olduğu topluma dair sahip olduğu bilgi ve tecrübe,

bağlamsal bir anlamın ortaya çıkışında önemli rol oynamaktadır. Konuyla ilgili çalışmalarında Boz ve Türkoluk da (2022, s. 131) durum içerisinde bireyin salt bir ben olarak değerlendirilemeyeceğini, çünkü toplumsal yapı içinde kendini tarafsız şekilde sunamayan bireyin içinde bulunduğu durumdan ayrı değerlendirilemeyeceğini ifade etmektedirler. Konuşur ya da yazarın bu hazırbulunuşluğu dikkate alındığında cümleler arasında bir nedensellik ilişkisi kurulurken unsurlar yapısal olarak bütünüyle varlık gösterebileceği gibi sıralı cümleler veya bağlam vasıtasıyla nedensellik ilişkisi sağlanabilir, bağımlı ya da bağımsız herhangi bir biçimbirim cümlede yer almayabilir. Söz konusu yapı bağlaçsız bağımsız birleşik cümle ifadesi ile tanımlanmıştır. Bağlaçlı bağımsız birleşik cümleleri oluşturan basit cümlelerde anlam ilişkileri hem bağlaç hem de tonlama aracılığı ile gerçekleştirilirken bağlaçsız bağımsız birleşik cümlelerde anlam ilişkileri yalnızca tonlama alakası ile yaratılmaktadır (Mehmedoğlu, 2001, s. 112).

“Mişel'i bu konuda rahatsız eden, içki içilmesi kadar, bu içkilerin hastalarla içilmesi idi. Bu konuda çok kesin kurallar vardı. (AA, 136)” cümlesinde yazar nedensellik ilişkisini iki cümle ile kurulan bağlam neticesinde okuyucuya hissettirir. Nitekim böyle bir örnekte ikinci cümlenin başında görülmeyen bir “çünkü” anlamsal olarak okuyucunun zihninde tamamlanmaktadır.

Chomsky'e göre anlamsal yorumu içeren derin yapı ve sesbilimsel yorumu içeren yüzey yapı bir söz dizimsel ögenin iki yönünü ifade eder (Kerimoğlu, 2014, s. 72). Yüzey yapıda dilsel unsurlarla açıkça belirtilmese de derin yapı cümlenin nedensellik kategorisinde bir anlam üstlendiğini gösterebilir. Bu ilişkinin neden ve sonuç bilgisiyile kurulması şu ifadeyle desteklenebilir: “Başarılı bir iletişim, vericinin doğru kodlaması koşuluyla alıcının derin yapıyla yüzey yapı arasındaki bağlantıyı çözecek alt alan bilgisine sahipse gerçekleşir. Neden-sonuç ilişkisi, çıkarımda bulunmak için temel bir unsurdur” (Üstünova, 2018, s. 8). Kıran ve Eziler Kıran (2000, s. 212) ise konuyu şu şekilde ele alır: “Bir sözcede, konuşucular ve durum, derin yapıda bulunmayan başka anlamların da ortaya çıkmasında belirleyicidirler. Önce ses düzleminde, konuşucunun belli bir yöreye ait olma, eğitim durumu vb. yan anlamlar yer alır. Bunların dışında, dilsel yapısındaki anlam yerdeşliğini bozmayacak, yine derin yapıda yer almayan bir dizi; ruhsal boyutta örtük anlamlar çıkararak sözcüye çok ayrı görünüm verilebilir. İşte bu ifadede bahsedilen görünümlerden biri de neden sonuç ilişkisidir. Yüzey yapıdaki ifade derin yapıda -ifadenin ait olduğu duruma da bağlı olarak- bir nedene ya da sonuca işaret edebilir.”

Gerek günlük yaşamda gerekse kurgusal metinlerde *neden* her zaman gerçek bir olgu olarak karşımıza çıkmaz. Bu durumda nedensel yüklemenin bahsetmek gerekir. Nedensel yükleme, “iki değişken arasında nedensellik ilişkisi kurma” şeklinde tanımlanır. Bu da bireyin deneyimlerine, hayata bakış açısına, toplumsal değerlerine, kültürüne, bilimsel bilgisine ve benzerlerine göre değişkenlik gösterir. Bu yönüyle nedensel yüklemenin geçerliliği tartışılabilir (Özcan, 2022, s. 11).

İncelemede ele alınan örneklemede de görüleceği gibi zaman zaman *neden* ve *koşul* kavramları iç içe geçebilmektedir. Bir şeyin neden olarak adlandırılması için yeterli ve gerekli koşula gereksinim vardır. Her koşul bir neden olarak ortaya çıkmaya da neden koşulun belirli bir türüdür. Gerekli koşul olayın gerçekleşmesini değil yalnızca olayın olanağını gösterir (Uslu, 1996, s. 11). “Makbule Hanım’ın evinde bayıldığım için çok mahcup olmuştum. Meğer hamileymişim. (V, 191)” cümlesinde öznenin mahcup olmasının sebebi Makbule Hanım’ın evinde bayılmasıyla bayılmasının nedeni olarak hamile olması aynı zamanda bayılmanın “yeterli ve gerekli” koşuludur da.

Koşulla benzer bir ilişkiyi *amaç* ile de kurmak mümkündür. Neden bildiren önermelerin geniş anlamda neden-etki bağlantısı içinde koşul, amaç ve sonuçla anlamsal bir bağlantısı olabilir ve kendi aralarında dönüşüm olanakları bulunabilir (Uslu, 1996, s. 14). Buna bağlı olarak da neden ve amaç zaman zaman örtüşebilir. Bilhassa “için” ilgeci bu durumu sıklıkla örneklemektedir. Özcan da (2015, s. 17) bu durumun izahı için konuyla ilgili olarak hazırlamış olduğu çalışmada, amaç cümleleri neden cümlelerinin alt kümesidir ifadesini kullanmıştır. “Zeynep de arkadaşını neşelendirmek için çareler arıyordu. (AA, 111)” cümlesinde “için” ilgeci yalnızca neden bildirmeyip aynı zamanda öznenin çareler aramasının amacını da göstermektedir. Ercan da (2019, s. 53) benzer bir sınıflandırma ile bağlaçlar hususunda *sonuç* kavramı ile *neden olma* ilişkisiyle birlikte *araç olma*, *amaç* ve *şart* ilişkilerinin de mantıksal bir ilişki kurduğunu belirtmiş ve bunları *nedenleri açıklama* şeklinde anlamlandırmıştır.

Bu çalışmada söz konusu kavramla ilgili veriler ortaya koymak adına başvuru olan örneklem bütünüyle kurgusal metinlerden hareketle oluşturulmuştur. Kurgusal metinlerde önemli bir unsur olan olay örgüsü neden sonuç ilişkisinden fazlasıyla istifade eder. Yine kurgusal bir metin olan roman türü üzerine bir inceleme yapan Özdağ (2017, s. 2) konuyla ilgili olarak hazırladığı çalışmada neden sonuç ilişkisinin bir olay ya da durum örgüsü içerisinde anlamsal bağın anlaşılıp ilgi kurulabilmesi adına güçlü bir araç olduğunu şöyle izah etmektedir: Olay örgüsünün birtakım sebepleriyle birlikte verilmesi alıcının işini kolaylaştırmakta ve alıcının anlatının içerisinde kendisine yer bulmasına yardımcı olmaktadır.

Nedensellik ilişkisi yapısal olarak ekler ya da sözcükler vasıtasıyla kurulabilmektedir. Bu çalışma görevli sözlüksel nedensellik işaretleyicileri başlığı ile sınırlandırıldığı için yalnızca sözcük çerçevesindeki örneklem ele alınmış ekler çalışmanın dışında tutulmuştur.

1.2. Sözlüksel Nedensellik İşaretleyicileri

Bir cümlede yapısal ve anlamsal bütünlüğün sağlanabilmesi için bağımlı ve bağımsız biçimbirimlerin bir arada görev alması gerekmektedir. Türkçede nedensellik, sözlüksel olarak ele alındığında iki şekilde kurulabilir. Neden ve sonuç bildiren ifadelerini

birbirine bağlayan bu yöntemlerden ilkinde bağlaçlardan yararlanılırken ikincisinde ilgeçler görev almaktadır.

İlgeçler, bağımlı biçimbirimlerdir. Karaağaç'ın (2009, s. 158) konuyla ilgili izahı şu şekildedir: “Edatlar ortaya çıkabilmeleri için başka varlığa veya eyleme ihtiyaç duyan bilgilerin adlarıdır. Çünkü *varlık + varlık* veya *varlık + eylem* ilişkisinde ortaya çıkan ‘bulunma, yön, sınır, benzerlik, neden, sonuç’ gibi bilgilerimizin adları, ancak bağlı birimler olabilirler ve bu bilgilerin var oluşları ancak bu varlık ve eylem ilişkileri ile gerçekleşebilir.” Dinçer Bahadır (2019, s. 199) konuyla ilgili çalışmasında *binaen, cihetle, dolay, dolayısıyla, hasebiyle, ile, ötürü, sebebiyle* ve *üzerine* sözcüklerini neden ilişkisi kuran ilgeçler şeklinde tanımlamaktadır.

Sözlüksel nedensellik işaretleyicisi olarak bağlaçlar, elbette ki anlamı ve görevi ile ilişkili olarak kimi zaman neden kimi zaman da sonuç bildiren unsura bağlı olarak ortaya çıkar. Korkmaz, cümlede nedensellik ilişkisi kuran bağlaçları işlevlerine göre “sonuç bildiren cümle bağlayıcıları” (2007, s. 1127) ve “sebeup bildiren cümle bağlayıcıları” (2007, s. 1131) şeklinde sınıflandırmaktadır. Buna bağlı olarak da nedensellik işaretleyicisi olarak bağlaç, nedene ya da sonuca bağlandığı farklı yapılar içinde yer alabilmektedir. Örnekleme gerekirse nedensellik ilişkisi içinde “çünkü” bağlacı *sonuç, çünkü + neden* şeklinde görülürken “bu yüzden” bağlacı *neden, bu yüzden + sonuç* yapısında görülür.

Söz dizimsel farklılıklar, Türkçenin tipolojik özelliği ve farklı dillerin tipolojik özelliklerinin kopyalanmasıyla oluşmuştur. Türkçe, tipolojik olarak neden işaretlemeye genellikle [*neden > nedensellik işaretleyicisi*] > *sonuç* ve *neden* > [*nedensellik işaretleyicisi > sonuç*] dizilimindedir. Ancak Türkçe, tarihsel dönemde ilişkide bulunduğu Hint-Avrupa dil ailesine mensup Farsçadan aldığı kimi yapıların (ki, çünkü gibi) sadece işlevlerini değil, aynı zamanda söz dizimsel sıralamasını ve bağlama tekniğini de kopyalamıştır (Özcan, 2022, s. 246).

Türkçenin söz dizimi cümleyi oluşturan unsurların kurallı ya da devrik dizilimine olanak vermektedir. Buna bağlı olarak anlamsal açıdan bakıldığında *neden > sonuç* düzeni beklense de gerek çeşitli bağlaçlar gerekse de yalnızca unsurların yer değiştirmesiyle *sonuç > neden* şeklinde bir dizilim de sıklıkla görülebilmektedir. Özcan da (2022, s. 245) konuyla ilgili çalışmasında bu dizilimi şöyle ifade eder: “Türkçede düz tümcede yöneten sonda ve yönetilen ögeler başta yer alır. Neden-sonuç ilişkilerinde, sonuç temel tümce, neden ise yan ögelerdir (tümce/söz/söz öbeğidir). Böylece temel öge olan sonuç sağda/sonda, yan öge olan ifadeler ise solda yer alır.” Ercan ise Türkçede ana unsur ve yabancı unsurun cümledeki konumuna istinaden ortaya çıkan bu neden-sonuç ya da sonuç-neden ilerleyişini “nedensellik ifade eden neden yapıları” (2019, s. 103) ve “nedensellik bildiren sonuç yapıları” (2019, s. 109) olmak üzere iki farklı başlık altında ele almıştır.

Her ne kadar yazar ya da konuşur cümlelerin içinde herhangi bir nedensellik işaretleyicisi kullanmadan bu anlamsal ilişkiyi sıralı cümle yapıları ya da bağlam vasıtasıyla kurabilse de yukarıda da değinildiği gibi derin yapıda bir nedensellik işaretleyicisinin varlığından bahsetmek mümkündür.

“Uyuyakalmışım, derse geç kaldım.” / “Derse geç kaldım, uyuyakalmışım.” cümlesinde her ne kadar tamamen bağımsız biçimbirimler ile nedenselliğin yapıca gösterilmediği bir durum olsa da derin yapıda “Uyuyakalmışım, [bu yüzden] derse geç kaldım.” ya da “Derse geç kaldım, [çünkü] uyuyakalmışım.” şeklindeki kullanımların olması cümledeki nedensellik ilişkisinin izahı için yeterlidir. Bu sebeple çalışma her ne kadar görevli sözlüksel nedensellik işaretleyicilerinin söz dizimindeki yerini konu edinse de herhangi bir nedensellik işaretleyicisi olmadan kurulan bu anlamsal ilişki de bir başlık altında ele alınmıştır.

Nedensellik ilişkisini sağlayan nedensellik işaretleyicileri bağımlı unsurlar olabileceği gibi bağımsız da olabilir. Kullanımı herhangi bir birime bağlı olmayan yani tek başına kullanılabilen biçimbirimler *bağımsız sözlüksel biçimbirimler*, kullanımı bir birime bağlı olan yani tek başına kullanılmayan biçimbirimler *bağımlı sözlüksel biçimbirimler*dir (Boz, 2012, s. 4). Buradan hareketle birer dilbilgisel biçimbirim olup nedensellik ilişkisi kurmaya yarayan ekler incelenen grubun dışında kalmaktadır.

2. Ayşe Kulin’in Romanlarında Yer Alan Sözlüksel Nedensellik İşaretleyicilerinin Söz Dizimindeki Durumu

Ayşe Kulin’in romanlarından hareketle oluşturulan örneklemde yer alan cümlelerdeki nedensellik ilişkisinin on farklı dizilim ile sağlandığı tespit edilmiştir. Bunlardan sekizi üç unsurlu, biri iki unsurlu, biri ise dört unsurludur. Nedensellik işaretleyicisi koyu harflerle, anlamca ya da yapıca bağlı bulunduğu unsur ise [+] ile gösterilmiştir. Taranan eserlerde örnekleri bulunan yapılar şu şekildedir:

2.1. Neden + Nedensellik İşaretleyicisi, Sonuç

Nedensellik işaretleyicisinin nedene bağlı olması doğrudan bu yapının oluşumunda yer alan ilgeçlerle ilişkilidir: *diye*, *-DAn sonra*, *üzere*, *nedeniyle*, *-DAn ötürü*, *yüzünden*, *uğruna*, *-A göre*, *için*, *ile*, *ya*. Genellikle zaman işlevi ile ilişkilendirilen *-den beri* yapısının da nedensellik ilişkisi kurduğu örnekler görülmektedir. Gürkan (2016, s. 100) da konuyla ilgili çalışmasında ele aldığı örneklerde *-den beri* yapısında cümle ve temel cümle arasında zaman ilişkisinden ziyade nedensellik ilişkisinin bulunduğunu ifade etmiştir.

Türkçede ilgeçler de oluşturdukları ilgeç öbeklerinde tıpkı eylemler gibi zorunlu tamlayıcılara ad durum biçimbirimlerini atarlar (Boz, 2018, s. 750). Yani söz konusu ilgeçlerin yapısına bağlı olarak kimi zaman bir ek vasıtasıyla kimi zaman da eksiz olarak kendinden önceki unsura bağlanmak suretiyle cümlede zarf işlevinde kullanıldığı görülmektedir.

Türkçenin dil özellikleri dikkate alındığında “ana unsurun sonda yer alması” kuralı dildeki bir ilişkinin oluşumunda sözcüklerin sıralanmasını doğrudan etkilemektedir. Bu durum *neden*, *sonuç* ve *nedensellik işaretleyicisi* unsurlarının diziliminde sonuç unsurunun sonda yer almasını açıkça izah etmektedir. İkinci bir husus ise yine yukarıda değinilen kural ile ilişkili olarak Türkçede ilgeçlerin kimi zaman bir ek vasıtasıyla kimi zaman da eksiz olarak birlikte bir sözcük grubu oluşturduğu diğer unsur(lar)dan sonra gelmesidir. Bu iki sebebe bağlı olarak mevcut yapılar içinde *neden* + *nedensellik işaretleyicisi*, *sonuç* dizilimi en çok örneklenen yapı olmuştur.

Bu yapıdaki bir söz diziminin temel cümlelerin zarf unsurunu oluşturması durumuna incelenen eserler örneğinde sıkça rastlanmaktadır.

İstanbul Belediyesi, kocaları muharebelerde ölen kadınları, evine ekmek götürebilsinler diye işe almaya başlamış. (V, 63)

N + Nİ S

Ama, cenaze töreninde çıkan olaylardan sonra keyfi iyice kaçacaktı. (S, 40)

N + Nİ S

Bir süre sonra, babası hastalığı nedeniyle ordudan istifa etmiş ve tedavi

N + Nİ S

görmek üzere Viyana'nın yolunu tutmuştu. (F, 102)

N + Nİ S

Torun Öğretmen de (2020, s. 28) konuyla ilgili çalışmasında isim-fiil öbeği + üzere + çekimli / çekimsiz fiil dizilimi içinde *-mAk* biçimbirimini alan fiilin oluşturduğu fiilimsi öbeğinin, kendinden sonra gelen çekimli veya çekimsiz fiilin nedenini oluşturduğunu ve ilgili fiiller arasında neden-sonuç ilişkisi kurduğunu örneklemektedir.

İlçeye tayin olur olmaz, tüm köyleri dolaşmış, ağalarla, muhtarlarla tanışmış, her birinin derdini ayrı ayrı dinlemek ve köylerdeki eksiklikleri gidermek üzere,

N + Nİ

imece usulü bir yardım kampanyası başlatmıştı. (BG, 164)

S

Bir cümlede birden çok neden unsuru yer alabilir. Bunlar kimi zaman ardıl kimi zaman seçenekli kimi zamansa zincirleme yapıda olabilir. Aşağıdaki cümlede *için* ilgeci ile kurulan neden unsuru seçenekli neden örneğidir.

Karsının gözyaşları dökerek anlattığı gibi, samimi bir acıma hissiyle ve ileride kendini genç adamın ölümünden sorumlu tutmamak için mi, yoksa padişahın

N + Nİ

Çerkez asıllı analıklarından birinin vaktiyle teyzesine hediye ettiği o çok değerli

N + Nİ

elmas broşun sahibi olmak için mi bu kumpasa dahil olduğuna karar verememişti.

(V, 7)

Nedensellik ilişkisinin örneklendiği cümleler yapıları bakımından *iç içe geçmiş, sıralı* ya da *bağlı* da olabilmekte ve bu yapıları oluşturan cümleler kimi zaman nedensellik ilişkisinde birbirleriyle bağımlı kimi zaman da bağımsız durumda örneklenmektedir.

Sevdiğim için de, üzülmeni istemiyor, başlıyorum seni. (S, 20)

N + Nİ

S / N

S

Yukarıdaki cümlede nedensellik ilişkisi her ne kadar *neden + nedensellik işaretleyicisi, sonuç* yapısında kurulmuş olsa da sıralı bağlı bir cümle olması sebebiyle mevcut nedensellik işaretleyicisine doğrudan bağlanmayan ikinci bir cümleyi de bünyesinde barındırmaktadır. Derin yapıda değerlendirildiğinde cümlenin “Sevdiğim için de, üzülmeni istemiyor, [bu yüzden] başlıyorum seni.” şeklinde bir görünüme sahip olduğu ve ayrı bir nedensellik ilişkisinden bahsedilebileceği söylenebilir.

Bu duruma benzer bir diğer yapı da sonuca bağlı iki nedenin arka arkaya sıralanmasıyla oluşan sıralı cümleler ile örneklenebilir.

Nedensellik ilişkisinin bu şekilde iç içe geçmediği, sıralı cümle yapısındaki cümleler içinde nedensellik ilişkisinin yalnızca bulunduğu cümlede örneklendiği yapılar da mevcuttur. Aşağıdaki sıralı bağımsız cümle örneğinde nedensellik yalnızca ilgili yapının alanında sınırlı kalmış, önceki ve sonraki cümlelerle yukarıdaki gibi bir ilişki örneklenmemiştir.

Benim ısrarım yüzünden gelmişiz ya buralara: kocam tutuklanınca, davasına

N + Nİ

S

sahip çıkmak bana düştü. (BG, 61)

Bazı durumlarda bir sonuç birbirine bağlı iki neden ile ilişkilendirilebilir.

Bakın teyzanım, onu benden gizli eve aldınız, hasta hasta sokaklarda kalmasın diye hatırlınız için buna göz yumdum. (V, 4)

N + Nİ

N + Nİ

S

Ek olarak yukarıdaki cümlede sıralı cümleyi oluşturan iki cümle arasında yapısal bir nedensellik ilişkisi kurulmamıştır.

Bu kez ipler, Babiç’in Belediye Başkanlığı seçimlerini kazanmasıyla aşırı

N + Nİ

milliyetçi Sırlar’ın eline geçmiş ve tek bir Hırvat mühendis kalmamıştı şirkette.

S / N

S

(S, 59)

Yukarıdaki cümlede bağlı cümleyi oluşturan ilk cümlenin sonuç unsuru aynı zamanda ikinci cümlenin nedeni konumundadır:

Babiç'in Belediye Başkanlığı seçimlerini kazanması → iplerin aşırı milliyetçi Sırpların eline geçmesi,

iplerin aşırı milliyetçi Sırpların eline geçmesi → şirkette tek bir Hırvat mühendisin kalmaması.

Yukarıdaki cümlede unsurların iç içe geçmesiyle birlikte *neden + nedensellik işaretleyicisi, sonuç* yapısıyla kurulan nedensellik ilişkisinin yanı sıra bağlaç vasıtasıyla cümleye bağlanan ikinci cümle de kendinden önceki cümlenin sonucu durumundadır.

Bir diğer cümlede ise *ile* ve *ötürü* ilgeçleri vasıtasıyla kurulan sıralı bir nedensellik ilişkisinin *ama* bağlacı ile sağlanan karşıtlığı örneklenmektedir.

Asırlardan beri tahsil seviyesi yüksek olan Boşnaklar'ın arasında, kendi ailesi içinde ilk yüksek tahsil görmüş kişi olma özelliği ile, biraz takdir edilen, ama

N + Nİ

S

köylülüğünden ötürü biraz da küçümsenen ve pek ciddiye alınmayan bir taşralı.

N + Nİ

S

(S, 104)

Nedensellik ilişkisine sahip bir yapı iç içe cümle şeklinde de karşımıza çıkabilmektedir. Tabii burada temel cümle ile alıntılanan cümle arasında bir yapısal bir nedensellikten bahsetmek mümkün değildir. Diğer bir ifadeyle bu tür bir cümle yapısında nedensellik yalnızca alıntılanan cümle bağlamında değerlendirilmelidir.

Teyzesinin elini öptü Reşat Bey, "Erkek olmadı diye üzülmüşsünüz, öyle mi

N + Nİ

S

teyzeciğim?" diye sordu. (V, 302)

"Artık herkes burada olduğuna göre, yemeğe geçebiliriz." dedi Behice.

N + Nİ

S

(V, 373)

Kimi zaman cümlenin bütününde nedensellik anlamının sağlandığı görülürken kimi cümlelerde yan cümleler kendi içinde bir nedensellik ilişkisi taşıyabilir ve bu şekilde temel cümlenin bir ögesi durumunda bulunabilir. Bir diğer ifadeyle bunlar, nedensellik ilişkisinin yalnızca cümlenin bir ögesiyle ilintili olduğu, yükleme doğrudan bağlı olmayan yapılarıdır.

Evlerine dönmek üzere yola çıktıklarında, Raif'in nasıl konuşmaya başladığını

N + Nİ

S

en ince ayrıntısına kadar öğrenmek istedi Nimeta. (S, 162)

Behice, hastalığı sırasında verem zannettiği için evden uzaklaştırmak istediği

N + Nİ

S

Kemal'in gidişinden tuhaf bir suçluluk duyuyordu. (V, 252)

Benzer bir durum aşağıdaki örnek cümlede de görülmekte, nedensellik ilişkisi şart yapısıyla oluşmuş zarf unsurunun sınırlarında kalmıştır. Yan cümle ile temel cümlenin bağlanma şekli göz önüne alındığında da koşulun ardında yer alan bir nedensellik görülmektedir.

Damadım olacağınız için sizi askeriyeden azlederlerse, evimin selamlığını
N + Nİ S
muayenehane olarak kullanmanızı şiddetle tavsiye ediyorum. (V, 381)

Zarf unsurunun yükleme nedensellik ilişkisi ile bağlandığı bir cümlede zarf tümleci konumundaki bir yan cümle de kendi içinde nedensellik yapısı barındırabilir.

İngilizler Anadolu'ya kaçırılan silahlara ve gönüllü askerlere mani olabilmek
N + Nİ
in karakolları bastıktan sonra, İstanbul'u tam bir esir şehir haline getirmişlerdi.
S

(V, 250)

Aşağıdaki örnekte ise benzer bir durum cümlenin sınırlı bir unsurunda görülmektedir.

Ona, çok özel ilişkiler sayesinde edindiği bazı bilgileri aktarmak istiyordu.
N + Nİ S

(S, 42)

2.2. Neden, Nedensellik İşaretleyicisi + Sonuç

Bu yapıda sıklıkla kullanılan nedensellik işaretleyicileri *sonra (da), bu/şu/o yüzden, belli ki, yoksa, dolayısıyla* şeklindedir. Cümleler ise çoğunlukla ya *bağımlı/bağımsız sıralı cümleler* olarak kendinden önceki ya da sonraki cümlelerle anlam ilişkisi kuracak biçimde kullanılmalarına bağlı olarak *bağlam* bütünlüğünde örneklenmiştir.

O, kendiliğinden koşuşturdukça, zaman içinde her işin ucundan tutmasına
N

alışmışlar, sonra da her şeyi ondan bekler olmuşlardı. (V, 242)

Nİ + S

İşte tam üstüne bastın canım, ben sıradan değil, sıra dışı biriyim. Dolayısıyla
N Nİ

benim ihtiyaçlarım da değişik oluyor. (AA, 172)

S

Ne de olsa yaşlandı artık, yanlış kararlar alabiliyor, sonra da böyle üzüntüler
N Nİ + S

yaşıyoruz. (V, 72)

Yukarıdaki sıralı cümlenin ilk bölümünde “ne de olsa” işaretleyicisi ile kurulmuş bir nedensellik ilişkisi daha görülmektedir.

Örnekleme yer alan, iç içe yapıdaki bir diğer cümlede neden unsuru henüz gerçekleşmemiş bir sonuçla ilişkilendirilmiştir.

“Dede”, dedi Füreye, “siz odanızdan hiç çıkmıyorsunuz, o yüzden
N Nİ + S
eskimezsiniz, korkmayın.” (F, 37)

Yukarıdaki örnekte görüldüğü gibi bu yapıyı kuran nedensellik işaretleyicilerinden biri de *işaret adılı + yüzden* yapısındadır. *Bu yüzden / şu yüzden / o yüzden* vd. ifadelerde bu işaret adılı vasıtasıyla bir önceki cümleye gönderimden bahsetmek mümkündür. Bu ifadelerin ilk unsuru olan *bu / şu / o* vd. işaret adıları kendinden önceki cümlelerin yerini tutmakta ve bu yolla artgönderimde bulunmaktadır.

Onun için / ondan yapıları, neden ve sonuç bildiren yargıların arasında yer alabilir. Metin bağlamı açısından neden-sonuç arasındaki bağlantıyı sağlayan yapı, kendinden önce ifade edilen neden ya da nedenlere gönderimde bulunur, sonuç bildiren yargı ya da yargıların öncesinde yer alarak *neden + onun için / ondan + sonuç* biçiminde bir dizilim oluşturur (Torun Öğretmen, 2021, s. 76).

Birbiri ardınca gelen cümlelerin bir metin oluşturabilmeleri için, bunlar arasında dil bilgisel bir bağdaşıklığın ve mantıksal bir tutarlılığın bulunması gerekir. İşte dil kullanımında, metin oluşturmada başta işaret adıları ve diğer adılar olmak üzere, cümleler arası çalışan bağlama edatları, söz, söz öbeği veya cümle, cümle ögesi yinelemeleri ile bir önceki cümle ve cümlelere yapılan gönderime art gönderim denir (Karaağaç, 2012, s. 588). Devrik cümle yapıları tercih edildiği takdirde adılarla kurulan *o yüzden / onun için / ondan* gibi yapılar *neden, o yüzden + sonuç* yapısının dışına çıkabilmektedir. Bu sebeple çalışmada yer alan diğer diziliş başlıkları altında da bu ifadeler karşımıza çıkmaktadır. Ancak örnekleme bu kullanımlar yalnızca yazarın tercihi neticesinde ortaya çıkan bir husus olup bir öngönderim örneği teşkil etmemektedir.

Örnekleme bu durumu örnekleyen çok sayıda cümle yer almaktadır.

Bize gelirken hiç tezahürat yapısın istememişti. Bu yüzden kimselere haber
N Nİ + S
vermemiştik. (F, 85)

Zeynep de arkadaşını neşelendirmek için çareler arıyordu. Bu geceyi de o
N Nİ + S
yüzden ayarlamıştı. (AA, 111)

Bu ifadeler sıralı ya da bağlı birer cümle olmadığı için bağlamsal bir ilişkiyi de örnekleme yapmaktadır. Bu yapıda kullanılan bağlaçların yapısal olarak sonuca bağlı olmaları ve bunun sonucunda genellikle cümle başında yer almaları nedeniyle cümle eğer sıralı yapıda değilse sonuç bağlam içinde ikinci bir cümle ile tamamlanabilir. Burada nedensellik işaretleyicisi ile yapısal bütünlük içinde olan sonucun arkasındaki nedeni

aynı cümlede değil bağlamda, yani kendisinden önceki ya da sonraki cümlede aramak gerekir.

Daha şimdiden altın rengi saçları var. **Belli ki size benzeyecek.** (V, 303)

N

Nİ + S

2.3. Neden, Sonuç + Nedensellik İşaretleyicisi

Bir önceki yapıda üzerinde durulan bazı nedensellik işaretleyicisi sonuç ile birlikte kullanılırken sonuç ifadesinin önünde yer alabileceği gibi sonunda da yer alabilir. Bu iki kullanım arasındaki yukarıda da bahsedildiği gibi tek fark söyleyiş tercihidir.

Paketi sarmalayan kağıdın üzerinde hiçbir yazı, logo, marka yoktu. **İçinde ne**

N

olabileceğini anlayamıyordum **o yüzden.** (BG, 64)

S + Nİ

Benzer durum kendinden önceki cümleyle bağlam ilişkisi içinde kurulan nedensellik durumunda da örneklenmektedir.

Ailesiyle İstanbul'a göçen Faika'nın geride kalan oğlu **Memo, sevgisiz bir ortamda, hayal meyal hatırladığı annesine ve tüm kadınlara düşman yetiştirdi. Çok**

N

geç yaşlarına kadar evlenmedi **bu yüzden.** (S, 28)

S + Nİ

2.4. Sonuç, Nedensellik İşaretleyicisi + Neden

Türkçenin tipolojik yapısı göz önüne alındığında her ne kadar ana unsur sonda yer alsın da cümle içindeki belirli unsurlar kullanıcının ifade tercihine göre yer değiştirebilir. Bu durumda neden > sonuç ilişkisi içindeki bir yapı sonuç > neden diziliminde de görülebilir. Sonuç unsurunun önde yer alması ve yapıca bağımsız olması sebebiyle takip eden ifadede neden ve nedensellik işaretleyicisi kullanıcının tercihine göre ve muhakkak ki yapısal uygunlukta yer değiştirebilir. [Neden + nedensellik işaretleyicisi] ve çalışmanın bir sonraki maddesi olan [nedensellik işaretleyicisi + neden] yapısındaki her iki kullanım da örneklemede görülmektedir.

Sözlüksel nedensellik işaretleyicisinin cümle başında yer alan bir bağlaç olduğu yapılar basit cümle şeklinde karşımıza çıkmaz. Burada örnekler ya sıralı cümle şeklinde ya da birbirini takip eden cümlelerden oluşan bağlamsal bir bütünlük içindedir.

Pek utantıyorum ama **meceburum konuşmaya, zira başka vakit yok...** (V, 365)

S

Nİ + N

Bağlama dayalı örnekler ise şu şekildedir:

Hepsi de ne yapacağını çok iyi biliyordu. **Belli ki bu tür pek çok baskında**

S
birlikte çalışmışlardı. (V, 312)

Nİ + N

Bu sofralarda en çok Hana sıkılıyordu. Çünkü eskisi gibi, onun anlattığı okul hikayelerini dinlemiyordu büyükler. (S, 65)

S

Nİ + N

Demek ki hapsedilmemişim odaya. Yoksa kapıyı açamazdım. (BG, 13)

S

Nİ + N

Kardeşlerine iyi bir istikbal hazırlamak için paraya ihtiyacı vardı. Nitekim yaşlı kocası kısa bir süre sonra ölünce, bir daha hiç evlenmemiş ve varını yoğunu Cevat ile Şakir için seferber etmişti. (F, 16)

S

Nİ + N

2.5. Sonuç, Neden + Nedensellik İşaretleyicisi

Bu yapıda bir ek vasıtasıyla ya da eksiz olarak neden unsuruna bağlı olan sözlüksel nedensellik işaretleyicilerinin kullanıldığı görülmektedir: *sayesinde, yüzünden, diye, için, yoksa, (da) ondan*. Nedensellik işaretleyicisinin nedene bağlı bir yapıda sonda yer alması, iki durum ile ilişkilidir.

Bunlardan ilki nedensellik işaretleyicisinin kendinden önceki sözcüğe bir ek vasıtasıyla bağlanıyor olmasıdır.

Hayatımdaki her hayırlı şey sizin sayenizdedir. (V, 249)

S

N + Nİ

Türkiye Türkçesinde nedeni vurgulayan bir nedensellik işaretleyicisi olarak (*de*) *ondan* kullanımı ise cümle başında kullanılmadığı için ve kendinden önceki sözcükle eksiz yapısal bir bağlılık içinde olduğu için bu gruba dâhil edilmiştir.

*Gelip geçici heveslerinden, sürekli değişen ruh hallerinden kimse gocunmazdı. Niye mi? Çok güzeldi **de ondan!*** (F, 28)

S

N + Nİ

Yine unsurlar arasında yapısal bağlılığın zaruri olmaması sebebiyle neden, sonuç ve nedensellik işaretleyicisi unsurları bağlama bağlı olarak ayrı cümle yapıları içinde yer alabilir. Örnekleme esas olan metinlerin kurgusal olmaları, bu yapıların karşılıklı konuşma şeklinde kurulmasına da imkân vermektedir. Bu tür bir yapıda çoğunlukla bir gönderim unsuruna ihtiyaç duyulmaktadır.

“Nikahtaki o kerameti ben henüz yakalayabilmiş değilim.”

S

*“Yanlız koca seçiyordun **da ondan.**”* (AA, 198)

N + Nİ

-Dan biçimbirimi ile kurulan yapıların şekil bakımından farklılık gösterse de -Dan dolay ile aynı işlevde olduğunu söylemek mümkündür.

2.6. Sonuç + Nedensellik İşaretleyicisi, Neden

Nedensellik işaretleyicisinin sonuç ile yapısal bir bağlılık içinde kullanılması ancak nedensellik işaretleyicisinin sözlüksel anlamı ile ilişkili olabilir. Dolayısıyla burada karşımıza çıkacak sözlüksel kavramlar sınırlıdır: -Xn sebebi / nedeni vb.

Tüm bu belaların sebebi hep senin mantıksız davranışların. (AA, 80)
S + Nİ N

2.7. Nedensellik İşaretleyicisi + Neden + Nedensellik İşaretleyicisi, Sonuç

Eğer ile kurulan yapılar bu dizilimdeki cümlelere örnek teşkil etmektedir. Başında bulunan tümceye koşul anlamı veren eger/ger tümce başı bağlaç işlevli birim, koşullu nedensellik bildirir. Eğer bağlaç işlevli birimli yan tümcenin gerçekleşmesi durumunda sonuç tümcesinin gerçekleşmesi beklenir (Özcan, 2022, s. 113). Aynı zamanda burada eğer ve ise'nin pekiştirmeli bir durumda birlikte kullanılmaları ve yukarıda bahsi geçen neden koşul ilişkisi söz konusudur.

Eğer hamileyse bu mevzu aramızda kalacak. (V, 228)
Nİ + N + Nİ S

Eğer Latife de o sıralarda bir zatürree geçiriyor olmasa imiş asla bu tavsiyeyi
Nİ + N + Nİ S

tutmazmış. (F, 85)

2.8. Sonuç, Nedensellik İşaretleyicisi + Neden + Nedensellik İşaretleyicisi

Yazar ya da konuşur cümlede nedensellik ilişkisini kurarken pekiştirmeli bir ifade de tercih edebilmektedir. Çünkü ... de ondan ya da ...de onun için gibi bir kullanım diğer dizilimlerden farklı olarak bir yapıda (birbirine bağlı) iki nedensellik işaretleyicinin kullanıldığı bir durumu ortaya çıkarmaktadır. Burada nedeni vurgulayan unsurların pekiştirildiği görülmektedir.

Ben niye uydum Hasan Bey'in aklına da, bir tanıyan çıkar diye bu garip kılığa
S

girdim? Neden? Çünkü, bu buluşmayı ayarlaması için, benden ne isterse yapmaya hazırđım da ondan! (BG, 9)

Nİ + N + Nİ

"Neden benim gözlerim mavi değil de siyah anneciğim?", "Çünkü küçük
S

kızım, senin annenle babanın gözleri de siyah da ondan." (F, 27)

Nİ + N + Nİ

2.9. Neden, Nedensellik İşaretleyicisi, Sonuç

Nedensellik işaretleyicisinin herhangi bir yapısal bütünlük ile kendinden önceki ya da sonraki unsura bağlanmayıp yalnızca iki unsur arasında anlamsal bir ilişki kurduğu da görülmektedir. Burada karşımıza çıkan iki bağlaç vardır: *da/de* ve *ki*.

ki, Türkçedeki herhangi bir bağlaç gibi çekimli iki eylemin bulunduğu iki tümceyi çeşitli anlam ilişkileri ile bağlamaktadır. Asıl unsurun yardımcı unsurdan önce geliştiği nedeniyle zaten alıntı olduğu aşikâr olan *ki*'nin Farsçadaki kullanımıyla ilgilidir ve *ki* bağlacıyla birleşmiş başka bağlaçlar için de geçerlidir (Yener, 2013, s. 173). Karaoğlu (2019, s. 254) "Bazen *ki*'den önceki cümle *ki*'den sonraki tümcenin sebebi/açıklaması olabilir." demektedir. *ki* bağlacı, cümleleri bağlayan bir unsur olduğu için kendinden önceki ya da sonraki unsura yapıcı bağlanması beklenemez. Bu durumda ortaya [neden, nedensellik işaretleyicisi, sonuç] yapısı çıkar.

Ne kadar şanslıymışlar ki onların memleketi işgal altında değilmiş, teyzanım.

N Nİ S

(V, 3)

Ama yasak aşkların en şiddetlisine tutulmaları için, her türlü şartı öylesine inceliklerle hazırlamıştı ki kader, Nimeta, sonunda çaresizliğini ve utancını içkiyle

N Nİ S

yenmeye çalışır olmuştu. (S, 11)

da bağlacının temel işlevi ise *ki*'den farklı olarak cümleleri birbirine bağlamak değil cümledeki bir öğeyi pekiştirmektir. Ancak bu temel işlevi yanında neden bildiren bir özellik de üstlenmektedir. Bu kullanımın yukarıda bahsi geçen *çünkü ... de ondan* yapısıyla ilişkili olduğu söylenebilir. Bu anlamın ortaya çıkışında söz eksiltme yoluyla derin yapıdaki *...de ondan* yapısının varlığından söz edilebilir. Bu kullanım anlamsal olarak *-DIĞI için* yapısıyla da örtüşmektedir. Çelik (1999, s. 27) *da/de* bağlacının bu işlevini *neden ile sonuç tümceciklerini birleştiren da* adıyla ifade etmekte ve şöyle demektedir: "*da*, neden ile sonuç bildiren iki tümce arasında yer alarak neden-sonuç ilgisi kurabilir. Böyle bir durumda, *da* neden tümcesini takip ettiği gibi sonuç tümcesini önceler." Karaoğlu da (2019, s. 245) neden-sonuç ilişkisini *da* bağlacının işlevleri arasında sayar.

Acaba halası çok hastaydı da, kızı geceyi de mi Beşiktaş'ta geçirmeye karar

N Nİ S

vermişti? (V, 58)

Aklı başında hiç kimse yanaşmaz savaşa. Biz yaşadık da biliriz. (S, 74)

N Nİ S

da/de bağlacının bir diğer kullanımı ise koşul bildiren bir neden unsurunu işaretlemesidir. Koşula bağlı olarak olası nedenin gerçekleşmesi durumunda yine *...da ondan* yapısını karşılayan bir kullanım ortaya çıkacaktır.

Keşke dizginleri bıraksaydınız **da** arbede çıksaydı. (V, 124)

N Nİ S

(Olası sonuç: Dizginleri bıraktık **da ondan** arbede çıktı.)

Salaydık **da** haber mi etselerdi eşkâlimizi, motorlarımızı? (V, 315)

N Nİ S

(Olası sonuç: Saldık **da ondan** eşkâlimizi, motorlarımızı haber ettiler.)

2.10. Nedensellik İşaretleyici Olmadan Kurulan Yapılar

Nedensellik işaretleyicisi olmadan bağlanan neden ve sonuç unsuru sıralı cümle yapısıyla karşımıza çıkabilmektedir. Burada nedensellik ilişkisini sağlayan unsur anlamsal bütünlüktür. Ancak derin yapıda yapısal olarak sözlüksel bir nedensellik işaretleyicisinin varlığından da bahsedilebilir.

Haklısınız... da... size bir şeyi hatırlatmak isterim... ama önce 'gavur' sözü için özür dilemeliyim, ağız alışkanlığı ile söylenmiş bir kelime, öyle dini takıntılarım

S N

filan yoktur. (BG, 24)

önce gavur sözü için özür dilemeliyim [**çünkü**]

→ ağız alışkanlığı ile söylenmiş bir kelime

→ öyle dini takıntılarım filan yoktur

Neden ve sonuç unsurunun anlamsal veya yapısal bir birlik olmaksızın birbirine bağlandığı bir diğer yapı ise “özne + yüklem” yapısındaki basit cümlelerdir. Örnek olarak aşağıdaki cümlede, derin yapıdaki nedensellik ilişkisi bu cümle özelinde eğer ...sA nedensellik işaretleyicisiyle karşılanabilir.

Benim iyiliğim, **senin en yakınında olmaktır.** (F, 202)

S N

→ **Eğer** senin en yakınında olursam iyi olurum.

Sonuç

Nedensellik ilişkisi içinde neden ve sonuç bildiren iki unsuru bünyesinde barındıran yapılar, bu bütünlüğü kurabilmek için ekler ya da belirli sözcük türleri olmak üzere görevli biçimbirimlerden yararlanır. Sözlüksel boyutta ele alındığında bu biçimbirimlerin *bağlaçlar* ve *ilgeçler* olduğu görülmektedir.

Ayşe Kulin'in romanlarından hareketle elde edilen örneklem üzerinden ulaşılan veriler neticesinde sözlüksel nedensellik işaretleyicilerinin söz dizimindeki görünümü kimi zaman nedene ya da sonuca anlamsal / yapısal olarak bağlı, kimi zamanda bağımsız

bir unsur şeklindedir. Türkçede ana unsurun yardımcı unsurdan sonra gelmesi kuralının doğal bir sonucu olarak bu yapılar içinde en çok sözlüksel nedensellik işaretleyicisinin nedene bağlı olduğu ve sonucun önünde yer aldığı dizim örneklenmektedir.

Bu veriler neticesinde iki, üç ve dört unsurdan oluşan on ayrı yapı tespit edilmiştir. Sözlüksel nedensellik işaretleyicileri; bu yapılardan beşinde nedene bağlı, üçünde sonuca bağlı iken bir yapıda bağımsız durumdadır. Bir dizimde ise yüzey yapıda görülmemektedir.

Tespit edilen yapılar şu şekildedir:

1	Neden + Nedensellik İşaretleyicisi	Sonuç
2	Neden	Nedensellik işaretleyicisi + Sonuç
3	Neden	Sonuç + Nedensellik İşaretleyicisi
4	Sonuç	Nedensellik işaretleyicisi + Neden
5	Sonuç	Neden + Nedensellik İşaretleyicisi
6	Sonuç	Nedensellik İ. + Neden + Nedensellik İ.
7	Sonuç	Neden
8	Sonuç + Nedensellik İşaretleyicisi	Neden
9	Nedensellik İ. + Neden + Nedensellik İ.	Sonuç
10	Neden	Nedensellik İşaretleyicisi Sonuç

Tablo 1: Neden, nedensellik işaretleyicileri ve sonuç unsurunun söz dizimsel görünümü

Doğrudan nedene bağlı yapılar kuran nedensellik işaretleyicileri: *diye, -DAn sonra, üzere, nedeniyle, -DAn ötürü, yüzünden, uğruna, -A göre, için, ile, ya; çünkü, zira, belli ki, yoksa, sayenizde, ondan, meğer, nedeniyle vb.*

Doğrudan sonuca bağlı yapılar kuran nedensellik işaretleyicileri: *bu / şu / o yüzden, bundan / şundan / ondan, bunun / şunun / onun için, belli ki, ...dA ondan, dolayısıyla vb.*

Birden çok nedensellik işaretleyicisinin bir arada kullanıldığı yapılar: *Çünkü ... de ondan, ...de onun için, eğer ...sA vb.*

Bağımsız nedensellik işaretleyicileri: *de, ki.*

Örneklemin bütünüyle kurgusal metinlerden oluşturulması çalışmayı sanatsal bir bakış açısıyla sınırladırsa da aynı durum incelenen dil malzemesini çeşitlendirmektedir. Bu da ele alınan dil malzemesinin söz dizimsel durumunun nicelik ve nitelik bakımından zenginliğini daha görünür bir şekilde ortaya çıkarmaktadır.

Kaynaklar

- Boz, E. (2012). *Türkiye Türkçesi biçimsel ve anlamsal işlevli biçimbilgisi (tasnif denemesi)*. Gazi Kitabevi.
- Boz, E. (2018). Sözlükler için yeni bir dilbilgisel bilgi önerisi: ilgeçlerin atadıkları biçimbirimler. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*. 7/2, 749-758.
- Boz, E. & Türkoluk A. H. N. (2022). The context of the situation as a reason for polysemy in Turkish. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*. 74, 129-148.
- Çelik, M. (1999). dA'nın işlevleri . *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, 10, 25-32 .
- Denkel, A. (1996). *Anlam ve nedensellik*. Kabalıcı Yayınevi.
- Dinçer Bahadır, Ş. (2019). İlgeçler. *Türkiye Türkçesi III - sözcük türleri* (s. 195-228). Boz, E. (Ed.), Gazi Kitabevi.
- Ercan, G. S. (2019). *Tarih metinleri metin tipi ve nedensellik ilişkisi*. Kriter Yayınları.
- Gürkan, D. Ö. (2016). *Türkçede belirteç işlevli bağımlı cümleler*. Grafiker Yayınları.
- Karaağaç, G. (2012). *Türkçenin dil bilgisi*. Akçağ Yayınları.
- Karaağaç, G. (2009). *Edat üzerine düşünceler*. Gazi Türkiyat, 1 (5), 157-169.
- Karaoğlu, S. (2019). Bağlaçlar. *Türkiye Türkçesi III - sözcük türleri* (s. 229-278). Boz, E. (Ed.), Gazi Kitabevi.
- Kerimoğlu, C. (2014). *Genel dilbilime giriş*. Pegem Yayınları.
- Kıran, Z. & Eziler Kıran, A. (2000). *Dilbilime giriş*. Seçkin Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2007). *Türkiye Türkçesi grameri şekil bilgisi*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Mehmedoğlu, A. (2001). *Türk dilinde bağımlı birleşik cümle dizimi*. Aşiyen Yayınları.
- Özcan, B. (2015). *Haldun Taner'in öykülerinde nedenleme* (Tez No. 398224) [Yüksek lisans tezi, Çukurova Üniversitesi] YÖK Tez Merkezi. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=WbC656i315e2eV6-EZV1ohvXVkJ0f_6HiK5lFP9bNMrGinD3ZMTXkpg2e5wbNt_w
- Özcan, B. (2022). *Eski Anadolu Türkçesinde nedensellik* (Tez No. 716973) [Doktora tezi, Çukurova Üniversitesi] YÖK Tez Merkezi. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=5XiSE4yCP_gmnuqkMEp65WVOWHGHdA8D1nGVOzs6uw1kDQSEh-2O-PF0i8ajio4f
- Özdağ, Y. K. (2017). *Yusuf Atılğan'ın Aylak Adam adlı romanında neden sonuç ilişkisi* (Tez No. 491261)[Yüksek lisans tezi, Uludağ Üniversitesi] YÖK Tez Merkezi. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=vbVkJX1KChYWNElr1MuLZg4I3N4MYVQsySAtzK_ldHXyCs0ugvBnk41ZX1Bxqf56

- Torun Öğretmen, Y. (2020). Türkiye Türkçesinde üzere edatının eşdizimlilik özellikleri bağlamında görünümüleri, *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 8 (2), 24-33.
- Torun Öğretmen, Y. (2021). Türkiye Türkçesinde ondan / onun için yapılarının sözdizimsel ilişkiler bakımından neden-sonuç cümlelerindeki görünümüleri. *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 9 (24), 74-83.
- Uslu, Z. (1996). *Almanca ve Türkçe önermelerde nedensellik işlevi*. (Tez No. 176197) [Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi] YÖK Tez Merkezi. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=biL2P3cCsPgUNjVdV2BsGP lZyidXkuijVOb9YeeYhWFeiZ_OB67wlw_YqVsa27Dg
- Üstünova, K. (2018). Yüzey yapıdaki çıkarım cümlelerinin iletişime katkısı. *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*. 6 (12): 1-10.
- Yener, M. L. (2013). Ki'li tümceleri yeniden düşünmek: ki'li tümceler birleşik cümle midir yoksa bağlı tümce midir?, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 10 (4), 165-176.

ÖRNEKLEM OLUŞTURMADA YARARLANILAN KAYNAKLAR

- [AA]Kulin, Ayşe (1999). Adı Aylin. Everest Yayınları.
- [S] Kulin, Ayşe (1999). Sevdalinka. Everest Yayınları.
- [F] Kulin, Ayşe (2000). Füreya. Remzi Kitabevi
- [BG] Kulin, Ayşe (2005). Bir gün. Everest Yayınları.
- [V] Kulin, Ayşe (2007). Veda. Everest Yayınları.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir. Yaşayan hiçbir canlı (insan ve hayvan) üzerinde araştırma yapılmamıştır. Makale edebiyat sahasına aittir.

Çatışma Beyanı

Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması bulunmadığını beyan eder.

Destek ve Teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.